

Fransız Anayasa Konseyinin Uluslararası Andlaşmaların Denetimine İlişkin Genel Yetkileri*

The General Powers of the French Constitutional Council Relating to Judicial Review of International Treaties

Pınar DİKMEN*

Öz

Fransız Anayasa Konseyi, Anayasanın 54. maddesi çerçevesinde, uluslararası andlaşmaları onaylanmalarından ya da uygun bulunmalarından önce *a priori* denetlemektedir. Bu denetim çerçevesinde anayasaya aykırı bir uluslararası andlaşma, anayasa değiştirilmeden iç hukukta yürürlüğe giremez. Anayasa Konseyi ayrıca, sahip olduğu diğer denetim usulleri ile de uluslararası andlaşmaları *a priori* olarak denetleme yetkisini kendinde görmektedir. Anayasa Konseyinin bu tutumu, anayasanın üstünlüğünün sağlanması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası andlaşmalar, Uluslararası andlaşmaların denetimi, Anayasa yargısı, Fransız Anayasa Konseyi

Abstract

The French Constitutional Council, under article 54 of the Constitution, reviews the international treaties *a priori* before they are ratified or approved. Within this context, a treaty which is found to be contrary to the constitution cannot come into force without changing the Constitution. Besides, the Constitutional Council, recognizes itself competent to review the treaties *a priori* by the other constitutional review mechanisms. This attitude of the Constitutional Council is important for ensuring the superiority of the constitution.

Keywords: International treaties, Review of international treaties, Constitutional control, French Constitutional Council

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programı bünyesinde yazılmakta olan ve uluslararası andlaşmaların anayasaya uygunluk denetimini konu edinen doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Fransızca Programı), E-Mail: pinar.dikmen@marmara.edu.tr.

GİRİŞ

1982 Anayasasının¹ kurduğu sistemde, Anayasanın 90/5. maddesi uyarınca, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası andlaşmaların anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesinin önüne götürülemeyeceği ifade edilmiştir. 90/5. maddenin, yürürlüğe konulmuş bir andlaşmanın, devletin uluslararası alanda doğacak sorumluluğunu engellemesi açısından, önemli bir koruma getirdiği ortadadır. Ancak iç hukukun bir parçası olacak bir normun anayasa yargısından bütünüyle hariç tutulması, Anayasanın 11. maddesinde koruma altına alınan “anayasanın üstünlüğü” ilkesine zarar verebilir. Öte yandan 1961 Anayasasının² hazırlık çalışmaları esnasında, Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanmış olan Komisyon Raporu’nun 63/2. maddesinde şu hükme yer verilmişti: “*Milletlerarası bir anlaşmanın Anayasaya aykırı olduğu Meclislerden birinin üye tam sayısının beşte biri tarafından ileri sürülürse, bu iddia Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmedikçe, Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu anlaşmanın onaylanmasını veya buna katılmayı uygun bulamaz.*”³. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere, o dönemde Türk hukukunda uluslararası andlaşmaların *a priori* denetimini mümkün kılan bir usul tasarlanmıştı. Ancak hazırlık çalışmalarının devamında, belirli bir gerekçe gösterilmeden bu denetimin anayasa tasarısından çıkarıldığı anlaşılmaktadır⁴. En nihayetinde 1961 Anayasasının, yürürlükteki Anayasamızın 90/5. maddesinin öncülünü oluşturan 65/5. maddesinde, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası andlaşmaların soyut ve somut norm denetimine tabi tutulamayacağı açıkça kabul edilerek, uluslararası andlaşmaların anayasa yargısından bağışık tutulmasının önü açılmış oldu. Nitekim 90/5. maddenin gerekçesinde, 1961 Anayasasının 65/5. maddesinin, uygulamada iyi işlediği ve ihtiyaca cevap verdiği belirtilerek, bu maddenin içeriğinin aynen kabul edildiği ifade edilmiştir⁵.

Ancak yine de uluslararası andlaşmalara yönelik *a priori* denetimin bir dönem tartışma konusu edilmiş olması, hukuk geleneğimizin böyle bir denetimi mutlak surette dışlamadığının önemli bir göstergesidir. Bu çerçevede 1958 Fransız sisteminde, uluslararası andlaşmalara yönelik Anayasa Konseyince (Konsey) gerçekleştirilen *a priori* denetim, *pacta sunt servanda* ilkesi ile anayasanın üstünlüğünü dengeleyebilme çabası açısından da Türk hukuk sistemine ilham kaynağı olabilir.

1 Kanun No.: 2709, Kabul Tarihi: 7.11.1982. 9.11.1982 tarihli ve 17863 mükerrer sayılı Resmî Gazete.

2 Kanun No. 334, Kabul Tarihi: 09.07.1961. 20.07.1961 tarihli ve 10859 sayılı Resmî Gazete.

3 Temsilciler Meclisi, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu”, **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, 34. Birleşim, 09.03.1961, s.66. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c002/tm__00002034.pdf, (15 Ekim 2019).

4 Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Cilt. 6, 87. Birleşim, 17.05.1961, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c006/mbk_00006087.pdf (15 Ekim 2019). Dikkat çeken Ali Bal, “Uluslararası Andlaşmaların Anayasa Mahkemesi Tarafından Denetlenmesi”, **Legal Hukuk Dergisi**, Cilt. 1, Özel Sayı: Rona Aybay’a Armağan, Aralık 2014, s. 462.

5 TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: Madde Gerekçeli, Ankara 2008, s. 168. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/1169/200901027.pdf?sequence=1&isAllowed=y&TSPD_101_R0=08ffcef486ab2000b5d791473cf106cc79a454b9e531b818d0b99f7830d90d1842ae054c90a5bb53085b034fca143000dcedfec2a3dc6e7226c6544f3517a33d863c8e4ee d07ecc2874db262f0f3ee06f02106959bc70a5afe49c51e094505e (15 Ekim 2019).

Bu bağlamda, Anayasa Konseyinin, uluslararası andlaşmaları, andlaşma denetimini açıkça öngören 54. madde çerçevesinde doğrudan, hem de anayasa tarafından kendisine verilen diğer yetkiler çerçevesinde dolaylı olarak denetlediğini belirtmek gereklidir. Bu nedenle, çalışmada öncelikle Anayasa Konseyinin yetkileriyle ilgili olarak genel bir bilgi verilerek, Fransız anayasa yargısının ana hatları ortaya konmaya çalışılacaktır. Böylece Anayasa Konseyinin içtihat yolu ile uluslararası andlaşmalara ilişkin oluşturduğu dolaylı denetimin anayasal temellerinin anlaşılması sağlanacaktır. Daha sonra Fransız hukukunda uluslararası hukuk-iç hukuk arasındaki ilişkilere kısaca değinilerek, Anayasa Konseyinin hem 54. madde hem de anayasanın diğer hükümleri çerçevesinde uluslararası andlaşmalara ilişkin oluşturduğu yargı pratiği açıklanacaktır.

I. ANAYASA KONSEYİNİN YETKİLERİ

A. Genel Olarak

Fransız kamu hukukuna egemen olan “yasanın genel iradenin ifadesidir”⁶ ilkesi, bu iradenin oluşturduğu Parlamento’yu denetleyecek yargısal bir makamın varlığına şüphe ile yaklaşılmasına neden olmuştur. Anayasanın üstünlüğünün sadece teorik bir düzlemde kalması pahasına da olsa, genel iradeyi engelleyecek bir kurumun varlığı tahayyül edilememiştir. Ancak yürürlükte bulunan 1958 tarihli Anayasa, Parlamento’nun bu hegemonyasına son verecek bazı tedbirlerle çıkagelerek, Parlamento’nun üstünlüğüne dayanan ve yasa-merkezci bir gelenekten gelen Fransız anayasa sistemini, yürütme erki lehinde dönüşüme uğramıştır⁷.

1958 Anayasası ile kurulan Anayasa Konseyi, çağdaşı olduğu Avrupa anayasa mahkemeleri gibi anayasanın üstünlüğünü sağlama endişesiyle tasarlanmamıştır⁸. Konsey, yeni yürürlüğe giren anayasanın erkler arasında değiştirdiği bu dengenin koruyucusu olarak, Parlamento’nun yürütme alanına müdahale etmesini önleyecektir⁹. Bu açıdan ilk kurulduğu dönemlerde ne gerçek anlamda bir yüksek mahkeme olarak ne de diğer iki erkin karşısına çıkan üçüncü bir erk (yargı) olarak işlev görmüştür¹⁰. Bununla birlikte Fransız Anayasa Konseyi gerek verdiği ilke kararlarla gerekse

6 Bu ilke 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin 6. maddesinde aynen yer almaktadır.

7 Daha fazla bilgi için bkz. Bertrand Mathieu, “Le Conseil constitutionnel “législateur positif” ou la question des interventions du juge constitutionnel français dans l’exercice de la fonction législative”, *Revue internationale de droit comparé*, Vol. 62, No. 2, 2010, s. 507 vd.; Guillaume Drago, *Contentieux constitutionnel français*, 4. Baskı, Paris: PUF, 2016, s. 53 vd.; Pascal Jan, “Le conseil constitutionnel”, *Pouvoirs*, No. 99, 1999, s. 71 vd.

8 Dominique Rousseau, Julien Bonnet, ve Pierre-yves Gahdoun, *Droit du contentieux constitutionnel*, 11. Baskı, Paris: LGDJ, 2016, s. 31-32.

9 Bu açıdan Yürütme erki lehine çalışan bir organ olarak tasarlanmış olduğunu söylemek hatalı olmaz. Louis Favoreu ve Philip Loïc, “Introduction”, Louis Favoreu (ed.), *Le Conseil Constitutionnel* içinde. Paris, PUF, 2005, s.1. Örneğin 1958 Anayasası ile birlikte Fransa’da “yasamanın genelliği” ilkesinin artık bir işlevi kalmamıştır. Parlamento, Anayasanın 34 ve 37. maddeleri uyarınca, yalnızca bu maddelerde sayılan meselelerle sınırlı olarak kanun çıkarabilmektedir. Fransa’da kanun anlayışına yönelik oldukça detaylı bir çalışma için bkz. Ömer Anayurt, *1958 Fransız Anayasasında Kanun Anlayışı: Kanunun Genelliğinden Sınırlı – Tahsisli Kanuna Geçiş*, Ankara: Seçkin, 2019, s. 21).

10 Alain Delcamp, “Le Conseil constitutionnel et le Parlement”, *Revue française de droit constitutionnel*, Vol.1, No. 57, 2004, s. 38. Öyle ki, kendisine tanınan kimi yetkileri kurulduğu ilk yıllarda genellikle Başbakanın inisiyatif ile kullanılmıştır. (Favoreu ve Loïc, s. 1.)

yıllar boyunca kendisine tanınan yetkilerle artık gerçek anlamda bir anayasa mahkemesine dönüşmüştür. Bu dönüşüm Fransız doktrininde “Anayasa Konseyinin metamorfozu¹¹ olarak” adlandırılmaktadır¹².

B. Yetkileri

Dokuz üye¹³ ile görev yapan Anayasa Konseyinin görevleri iki ana başlık altın toplanabilir: (i) norm denetimine ilişkin olanlar ve (ii) diğer yetkileri.

I. Norm Denetimine İlişkin Yetkileri

Anayasa Konseyi anayasada belirtilen bazı normların “*a priori*” (ön denetim; önleyici denetim; *preventive control*) ve “*a posteriori*” (düzeltici denetim; *repressive control*) denetimini yapmakla yetkilidir.

Anayasa Konseyi, Anayasanın 61. maddesinde belirtilen normları “hukuki yaşama dahil olma”¹⁴anlarına göre *a priori* olarak denetleme yetkisine sahiptir.

Buna göre Anayasanın 61/2. maddesi uyarınca, Cumhurbaşkanı, Başbakan Parlamentonun her iki kanadının (Milli Meclis ve Senato) başkanından biri, 60 milletvekili ya da 60 senatör tarafından, kanunların “ısdar”¹⁵ edilmelerinden önce, anayasaya uygunluk denetimi amacıyla

11 Bir diğer adıyla da “başkalaşma”, biyolojide bir canlının doğduktan sonra erişkinliğe geçene kadar geçirdiği köklü yapısal ya da biçimsel değişiklik olarak adlandırılır. Ana Britannica. **Genel Kültür Ansiklopedisi: Cilt III**, Ana Yayıncılık, 2004, s. 469.

12 Francois Bastien, “Le Conseil constitutionnel et la Cinquième République. Réflexions sur l’émergence et les effets du contrôle de constitutionnalité en France”, **Revue française de science politique**, No. 3-4,1997, s. 388. Bu değişimi simgeleyen ilk karar 1971 tarihlidir. Anayasa Konseyi, bir temel hak ve özgürlükler katalogu içermeyen 1958 Anayasasını, özgürlükler lehine geniş yorumlamış ve Anayasanın Başlangıç kısmındaki ilkelere referans yaparak “sendika hakkının” anayasal dayanağını oluşturmuştur. (Décision n° 71-44 DC du 16 juillet 1971). Anayasa Konseyinin dönüşümü ile ilgili bir diğer basamağı 1974 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği oluşturmaktadır. Bu tarihten önce Anayasanın 61/1. maddesi çerçevesinde kanunların ısdar edilmesinden önce Anayasa Konseyine başvurabilecekler yalnızca; Cumhurbaşkanı, Başbakan ya da Parlamentonun her iki kanadından (Milli Meclisi ve Senato) birinin başkanıydı. Ancak artık bu yetki Parlamentolere de tanınmıştır. Anayasa Konseyinin dönüşümü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jan, s. 72 vd.

13 Anayasanın 56. maddesi uyarınca üyeler atanma yoluyla göreve gelirler. Üç üye Cumhurbaşkanı tarafından, üç üye Millet Meclisi Başkanı tarafından, kalan üç üye ise Senato Başkanı tarafından seçilir. Bunun dışında önceki Cumhurbaşkanı Konseyin doğal üyesidir.

14 Le Bot’un da vurguladığı üzere bir normun ne zaman *a priori* olarak denetlenmiş olacağı onun “hukuki yaşama dahil olma” anıyla anlaşılır. Bu “an” her bir norm için ayrıdır. Örneğin kanunların *a priori* denetiminde, bu denetimin ısdar ya da yayımdan önce yapılması halinde ortada bir önleyici denetim vardır. Benzer şekilde bir uluslararası andlaşmanın *a priori* olarak denetlenmesiyle kastedilen bu metnin “onaydan” önce anayasa yargıcının önüne sunulmasıdır. (Olivier Le Bot, “Contrôles de constitutionnalité a priori et a posteriori en Europe”, **Les Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel**, Vol. 40, No. 3, 2013, s.118 vd.)

15 İsdar (*promulgation*) Türk hukuk sisteminde mevcut olmayan bir işlemdir. Bizim sisteminizde kanunlar yalnızca Cumhurbaşkanı tarafından Resmî Gazete’de yayımlanırlar. İsdarın esas işlevi, Cumhurbaşkanı’nın, Parlamentonun yasayı kabul ettiğini, önüne gelen metinle yasa metninin aynı metin olduğunu tespit ederek yasaya icra edilebilirlik gücü kazandırmaktır. (Erdogan Teziç, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**, Gözden Geçirilmiş ve İlaveli 19. Baskı,

Anayasa Konseyine başvurabilirler. Anayasanın 46. maddesi uyarınca, organik kanunların¹⁶, ısdar edilmeleri, ancak Anayasa Konseyinin bunlar hakkında anayasaya uygunluk kararı vermesi halinde mümkündür. Bir başka ifade ile olağan kanunların denetimi seçimlik bir kontrolken, organik kanunların denetimi ise zorunludur¹⁷. Benzer şekilde meclis iç tüzüklerinin de yürürlüğe konulmalarından önce denetlenmeleri zorunludur¹⁸. Bu sayılanlar dışında 61. maddede, Anayasanın 11. maddesine yapılan atıfla, referanduma sunulmadan önce belirli bazı yasa tasarılarının Anayasa Konseyinin önüne getirilebileceği belirtilmiştir¹⁹.

Anayasanın 61/3. maddesi uyarınca Anayasa Konseyi, bahsi geçen normların anayasaya uygunluğu hakkında bir ay içinde karar vermek zorundadır. Ancak acil durumlarda, Hükümetin talebi üzerine bu süre sekiz güne inebilir. 61/4. madde uyarınca, Anayasa Konseyine başvurulması halinde ısdar işlemi ertelenir.

Anayasa Konseyinin *a priori* denetim sonucunda verdiği kararların hukuki hayatta bir etkisi bulunmamaktadır. Örneğin kanunlar henüz yürürlüğe girmemiş olduğundan verilen karar bir “iptal” kararı değildir. Fransız literatüründe gerek *a priori* gerekse *a posteriori* denetim neticesinde verilen anayasaya aykırılık kararı için bu kanunun sansür (*censure*) edildiği yönünde bir ifade kullanılmaktadır²⁰. Bu çerçevede *a priori* denetim açısından verilen anayasaya aykırılık/sansür kararının anlamı, bu kanunun ısdar edilememesi ve hukuk düzeninden, bu aykırılık kısmi olmadığı sürece, “yitip gitmesi” ile sonuçlanır²¹. Bu nedenledir ki *a priori* denetimin, yasanın

İstanbul: Beta, 2015, s. 58.)

- 16 Türk hukuk sisteminde olağan kanun (*loi ordinaire*) – organik kanun (*loi organique*) ayrımı bulunmamaktadır. Bu ayrımın bulunduğu ülkelerde, anayasal konuları ve kamu iktidarının örgütlenmesine ilişkin hususları düzenleyen ve olağan kanunlardan farklı şekil ve usullerle kabul edilen kanunlar “organik kanun” olarak adlandırılırlar. (Teziç, s. 18.; İbrahim Özden Kaboğlu, **Anayasa Yargısı – Avrupa Modeli ve Türkiye**, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4.Baskı, İstanbul: İmge, 2007, s. 65; 3 numaralı dipnot.
- 17 Organik kanunlar, Anayasa Konseyinin önüne “doğrudan” gelirler. Bu denetimde, diğer normların denetiminde Anayasa Konseyine başvurmakla yetkili olanların, örneğin milletvekillerinin, bir dahli bulunmamaktadır. (Décision n° 92-305 DC du 21 février 1992). Anayasa koyucunun, organik kanunların doğrudan denetlenebilirliğine ilişkin bu tercihi, organik kanunların düzenledikleri konuların öneminden kaynaklıdır. Bu açıdan, anayasaya uygunluk denetiminin siyasi bir otoritenin takdirine bırakmayarak, erkler arasındaki dengenin korunması arzu edilmiştir. (Francis Hamon ve Michel Troper, **Droit Constitutionnel**, 38. Baskı, LGDJ, 2017, s. 798.)
- 18 Meclis içtüzüklerinin, organik kanunlar gibi doğrudan Anayasa Konseyinin önüne iletilmeleri aynı hassasiyetten kaynaklanmaktadır. Fransız anayasa koyucu, Parlamenteonun, anayasanın ona tanımadığı yetkileri içtüzük vasıtasıyla kendisine tanınmasını engellemek istemiştir. (Hamon ve Troper, s. 799.)
- 19 Anayasanın 11. maddesine göre, “Cumhurbaşkanı, Hükümetin Parlamenteonun toplantı dönemi boyunca yaptığı ya da her iki Meclisin ortaklaşa yapmış oldukları ve Resmi Gazete’de yayınlanan teklifleri, kamu mercilerinin teşkilatlandırılması yasa tasarılarını, kamunun sosyal, ekonomik ve siyasal reformuna ilişkin tasarıları, aynı şekilde kamu hizmetlerine ilişkin, Anayasaya aykırı olmaksızın kurumların işleyişi üzerinde etki yapabilecek bir antlaşmanın onaylanması için izin verilmesine ilişkin her yasa tasarısını referanduma sunabilir.” Görüldüğü üzere Anayasanın 11. maddesi, 1958 anayasa koyucunun güçlendirilmiş bir yürütme yönünde yaptığı tercihi açıkça yansıtmaktadır. Bu madde yürütme erkine, Parlamento tarafından oylanmamış kanun tasarılarının “kanunlaşabilmesi” için doğrudan halka başvurma imkânı sağlamaktadır (Hamon ve Troper, s. 557.)
- 20 Drago, s. 437.; Mathieu Disant, “Les effets dans le temps des décisions QPC”, **Les Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel**, Vol. 40, No. 3, 2013, s. 63 vd.
- 21 Drago, s. 714.

kabulüne ilişkin usullerin bir aşamasını oluşturduğu kabul edilmektedir²². Bir başka ifade ile kanun ısdar edilmeden yani henüz hukuki yaşama dahil olmadan sansür edildiği için, kontrol, normun hazırlanış zincirinde bir halka oluşturur.

Fransız tipi somut norm denetimi olan “öncelikli anayasallık sorunu” (*question prioritaire de constitutionnalité*), 2008 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle kabul edilmiş ve 2010 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Öncelikli anayasallık sorunundan (ÖAS) önce de Anayasa Konseyinin yaptığı genişletici yorum ışığında, çok sınırlı da olsa ısdar edilmiş olan kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyebileceğini kabul ettiğini belirtmek gerekir²³.

Anayasanın 61/-1. maddesine göre görülmekte olan bir davada bir kanun hükmünün anayasada koruma altına alınmış temel hak ve özgürlükleri ihlal ettiği iddia edilirse, Danıştay ya da Yargıtay tarafından bu sorun, süresi içinde Anayasa Konseyine iletilir. Maddeden de anlaşılacağı üzere, görülmekte olan bir dava esnasında normun anayasaya aykırılığı, bu aykırılığın anayasal temel hak ve özgürlüklerle çatışması noktası ile sınırlı olarak iddia edilebilir. ÖAS’da bir diğer öne çıkan husus ise anayasaya aykırılık iddiasının olağan mahkemeler aracılığıyla Anayasa Konseyine iletilemeyecek oluşudur. Üçüncü olarak dava yargıcına, anayasaya aykırılık sorununu re’sen dikkate alma yetkisi tanınmamıştır²⁴. Anayasa Konseyi kendisine ÖAS çerçevesinde gelen bir iddiayı üç ay içinde karara bağlamak zorundadır²⁵. Anayasanın 62. maddesi uyarınca ÖAS çerçevesinde verilecek bir anayasaya aykırılık kararı neticesinde, Anayasa Konseyi kararının yayımlanmasıyla ya da bu kararda belirtilen daha sonraki bir tarihte yürürlükten kalkar.

2. Diğer Yetkileri

Anayasa Konseyinin, genel seçimler, Cumhurbaşkanı seçimi ve referandumlarla ilgili çeşitli yetkileri bulunmaktadır. Anayasanın 58. maddesine göre Cumhurbaşkanı seçimlerinin usulüne uygun şekilde yapılmasını gözetir; seçimle ilgili talepleri inceler ve sonuçları ilan eder. Anayasanın 59. maddesinde ise milletvekili ve senatör seçimlerinde, itiraz halinde seçimlerin uygunluğu hakkında karar vereceği düzenlenmiştir²⁶. Son olarak Anayasanın 60. maddesine göre Anayasa

22 Kaboğlu, s. 65.

23 Anayasa Konseyi 1985 tarihli “Yeni Kaledonya” kararında, önceden ısdar edilmiş bir kanunu başka bir kanun üzerinden denetleyebileceğini ifade etmiştir. Buna göre yeni tarihli kanun, ısdar edilmiş kanunun içeriğini değiştirmekte, tamamlamakta ya da kapsamını etkilemekte ise, yeni kanun üzerinden önceden ısdar edilmiş kanunun denetimi mümkün olacaktır. Décision n° 85-187 DC du 25 janvier 1985, para. 10.

24 Özen Ülgen, “Fransız Anayasa Yargısında Yeni Dönem: Öncelikli Anayasallık Sorunu”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 11, Sayı 1, Ocak 2014, s. 594.

25 Anayasa Konseyinin bu süreye riayet etmemesi durumunda bununla ilgili bir yaptırım öngörülmemiştir. (Ülgen, s.610.)

26 Görüldüğü üzere Anayasa Konseyinin, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve Parlamento seçimleriyle ilgili yetkilerinin kapsamı farklıdır. Konseyin Cumhurbaşkanlığı seçimini ilgilendiren yetkileri oldukça geniş olup, yalnızca denetim değil, seçimin usulüne uygun şekilde gerçekleştirilmesi ve özellikle adaylarla ilgili oldukça detaylı sayılabilecek hazırlık işlemlerini yönetmektedir. Ferdinand Mélin-Soucramanien, “Le Conseil constitutionnel, juge électoral”, **Pouvoirs**. Vol. 2, No. 105, 2003, s. 127 vd.; *Les missions du Conseil constitutionnel pour l’élection présidentielle 2012*, 2012, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/election-presidentielle-2012/les-missions-du-conseil-constitutionnel-pour-l-election-presidentielle-2012>, (10 Ekim 2019).

11. madde uyarınca kanun tasarıları için düzenlenecek referandumların ve Anayasanın 89. maddesi uyarınca anayasa değişikliği için düzenlenecek referandumların usulüne uygun şekilde gerçekleştirilmesini sağlamakla yetkili olduğu açıkça belirtilmiştir.

Seçimle ilgili olanlar dışında Anayasa Konseyinin öne çıkan görevleri arasında ayrıca “istişari” görevleri yer almaktadır. Örneğin Anayasanın 16. maddesinde öngörüldüğü üzere Cumhuriyet kurumları, ulusun bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ya da uluslararası taahhütlerin uygulanması ciddi ve ani bir şekilde tehdit edildiğinde Cumhurbaşkanı, istisnai ve genişleyen yetkileri çerçevesinde alacağı önlemlerde Anayasa Konseyine danışmak zorundadır. Anayasa Konseyi bu sayılanlar dışında ayrıca parlamenterlerin ve Cumhurbaşkanı’nın görev ve sorumlulukları ile ilgili ve yasama ve yürütme erki arasındaki dengeyi sağlamakla ilgili çeşitli yetkileri bulunmaktadır²⁷.

Anayasa Konseyinin uluslararası andlaşmaların dolaylı yoldan denetlenmesine ilişkin yetkilerinin, norm denetimi ve Anayasanın 11. maddesi uyarınca gerçekleştirilecek referandumun gözetimi hususlarıyla yakından ilgili olduğu belirtilmelidir.

II. ANAYASA KONSEYİNİN ULUSLARARASI ANDLAŞMALARIN DENETİMİNE İLİŞKİN YETKİLERİ

A. Fransız Hukukunda Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk Arasındaki İlişkilerin Genel Görünümü

Fransız sistemi, uluslararası hukuka açık ve monist²⁸ bir sisteme sahiptir. Bu açıklık Anayasanın çeşitli maddelerine serpiştirilmiş durumdadır.

²⁷ Anayasa Konseyinin yetkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hamon ve Troper, s. 796-797.

²⁸ Uluslararası hukuk ve iç hukuk ilişkileri açısından monizm teorik olarak, bu her iki hukuk düzeninin aynı kaynaktan geldiğini ve aynı konuları düzenlediğini savunur. Bir başka ifade ile monizme göre esasında dünya üzerinde tek bir hukuk düzeni bulunmakta olup, uluslararası hukuk ve iç hukuk bu bütünün parçalarını oluşturmaktadır. Bu açıdan bir bütünü oluşturan iki hukuk düzeninden hangisinin, birbirine üstün geldiği monizmin başlıca tartışma konularından biridir. Düalist teori ise, tam tersine, her iki hukuk düzenin birbirinden bağımsız olduğunu ve birbiri ile temas etmediğini savunmaktadır. (Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, 17. Baskı, Ankara: Turhan, 2018, s.19 vd.). Bir ülkede hangi teorisinin benimsenmiş olduğunu ve ağır bastığını belirleyecek açık bir kistas bulunmadığını belirtmek gereklidir. Anayasa hükümleri başta olmak üzere iç hukukta uluslararası hukukun nasıl algılandığına ve uluslararası hukukun iç hukuka nasıl dahil edildiğine yönelik hükümler ve uluslararası hukukun iç hukukta uygulanmasına yönelik pratik, kümülatif olarak değerlendirilerek bir sonuca ulaşılır. Bu açıdan monist sistemin ağır bastığı ülkelerde, anayasanın uluslararası hukuka belirli bir açıklık sağladığı daha net bir ifadeyle uluslararası hukukun iç hukuka dahil olması kolaylaştırıldığı belirtilmelidir. Ayrıca monist sistemlerde, her iki hukuk düzeninin tek bir bütünün parçaları olduğu kabul edildiğinden, iç hukuka dahil olan uluslararası bir normun iç hukuktaki statüsü ve iç hukuk normları ile çatışması ihtimali bir şekilde düzenlenmiş olur. Örneğin Anayasamızın 90/5. maddesinde, usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş olan uluslararası andlaşmaların kanun hükmünde olduğuna yönelik ifade ve temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası andlaşma-kanun çatışmasının açıkça düzenlenmiş olması, monist bir sisteme yatkınlık açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Monizm ve düalizme dair tartışmalar için bkz. Deniz Tekin Apaydın, “Monizm-Düalizm İkileminde Türk Hukuk Sistemi: Uluslararası Hukuka Bakış Üzerine Doktrinel Uyuşmazlığın Nedenleri ve AB Hukuku Işığında Bir Değerlendirme”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 1, 2018, s. 534 vd.; Hacı Can, “Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı”, **Yasama Dergisi**, Sayı. 12, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2009, s. 14. vd.; Tolga Şirin, **Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı**, 2. Baskı, İstanbul: On İki Levha, 2019, s. 230 vd.; Pazarıcı, s. 25; Edip Çelik, “Avrupa İnsan Hakları

Öncelikle Fransız Anayasasında, uluslararası hukukun tanınmasına yönelik genel bir ilke bulunduğunu belirtmek gereklidir. Yürürlükteki anayasanın, anayasallık blokuna dahil ettiği önceki tarihli 1946 Anayasasının Başlangıç kısmınının 14. paragrafında, Fransız Cumhuriyetinin, uluslararası kamu hukuku kurallarına uyum göstereceği açıkça ifade edilmiştir.

Bu çerçevede, en önemli madde kuşkusuz olarak Anayasanın 55. maddesidir. Söz konusu maddeye göre “*Usulüne uygun şekilde onaylanan ya da uygun bulunan andlaşmalar ya da anlaşmalar, bu andlaşma ya da anlaşmanın diğer tarafça da uygulanması koşuluyla, yayımlanmalarından itibaren kanunlardan daha üstün bir etkiye sahip olurlar.*” Bu hükümden de anlaşılacağı üzere Fransız sisteminde, iç hukuka dahil olan uluslararası normların statüsü ve diğer iç hukuk normları karşısındaki konumu Anayasa tarafından, monizm tercihinine paralel bir şekilde açıkça düzenlenmiştir. Nitekim Anayasanın 55. maddesindeki bu ifade neticesinde, olağan mahkemelerin, kanunların uluslararası andlaşmaların uygunluğunu denetledikleri bir yargı pratiği oluşmuştur. “*Conventionalité*” yani “sözleşmeye uygunluk” olarak adlandırılan bu denetim, Anayasa Konseyinin 1975 tarihli kararında, kendini böylesi bir denetimi yapmaya yetkili görmemesi ile şekillenmeye başlamıştır²⁹. Söz konusu kararda tartışma konusu olan esas husus, Anayasanın 55. maddesinin açık hükmü uyarınca, yürürlükte olan bir kanunun usulüne uygun şekilde iç hukuka dahil olmuş bir andlaşma ile çatışması halinde, anayasaya da aykırı hale gelip gelmeyeceğidir³⁰.

Kararı daha detaylı olarak incelemek gerekirse, “*Gebeliğin istemli şekilde sonlandırılması*”³¹ kararı olarak çevrilebilecek bu kararda, Anayasa Konseyine başvuran 60 senatör, kürtajı yasal hala getiren bu düzenlemenin anayasal temel hak ve özgürlüklere ve en önemlisi Fransa'nın taraf olduğu İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin³², yaşama hakkını güvence altına alan 2. maddesini ihlal ettiğini iddia etmişlerdir³³.

55. maddenin açık hükmü karşısında, uluslararası bir andlaşma ile çatışan bir kanunun, anayasaya da aykırı olup olmadığı hususunda karar vermek zorunda kalan Konsey, *a priori* norm

Sözleşmesinin Türk Hukukundaki Yeri ve Uygulaması”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Cilt. 1. Sayı. 15, 1988, s. 50; Yahya Berkol Gülgeç, *Normlar Hiyerarşisi: Türk Alman ve İngiliz Hukuk Sistemlerinde Kural İşlemlerin ve Mahkeme Kararlarının Hiyerarşik Gücü*, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha, 2016, s. 48-66; Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk ve İç Hukuk Arasındaki İlişkiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 401; Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 10. Baskı, İstanbul: Beta, 2016, s. 55-57.

29 Olivier Dutheillet De Lamothe, “Contrôle de conventionnalité et contrôle de constitutionnalité en France”, *Visite au Tribunal Constitutionnel espagnol Madrid: 2-4 avril 2009*, Madrid, 2009. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-membres/controle-de-conventionnalite-et-controle-de-constitutionnalite-en-france>, (10 Ekim 2019), s.1; Aynı zamanda bkz. Verpeux, Michel. “Contrôle de constitutionnalité des actes administratifs: actes”, [<https://www-dalloz-fr-s.biblium.u-paris2.fr>], *Répertoire de contentieux administratif*, Janvier 2011. (26 Kasım 2019).

30 Décision n° 74-54 DC du 15 janvier 1975.

31 Anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanunun orijinal ismi şu şekildedir: “*Loi relative à l'interruption volontaire de la grossesse*”

32 Türkiye'nin de taraf olduğu Andlaşma'nın tam ismi: “Ana İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme. 10.03. 1954 tarihli 6366 sayılı uygun bulma kanunu ile onaylanmıştır. (19.03.1954 tarihli ve 8662 sayılı R.G.).

33 Décision n° 74-54 DC du 15 janvier 1975 – Saisine par 60 députés.

denetiminin düzenlendiği 61. maddenin, bu iki norm arasındaki çatışmayı çözümlenme hususunda kendisini yetkilemediği ifade etmiştir³⁴. Ayrıca Konsey her iki maddenin kapsamının farklılığına³⁵ dikkat çekerek, bir uluslararası andlaşmaya aykırı olan kanunun, anayasaya da aykırı hale gelmediğine karar vermiştir ve incelemesini yalnızca anayasal ilkelere aykırılık hususu ile sınırlamıştır³⁶. Öte yandan Anayasa Konseyinin 55. maddenin gereklerinin yerine getirilmesi hususunda takındığı tutum, olağan yargı yerlerinin kanunların sözleşmeye uygunluğunu kontrol edebilmesinin, bir diğer ifade ile “*conventionalité*” denetiminin kapılarını açmıştır³⁷.

Anayasa Konseyinin, uluslararası andlaşmaların üstünlüğünü açıkça kabul ettiği ama bu üstünlüğü temin etmeyi diğer yargı yerlerine havale etmesi sonucunda, usulüne göre onaylanan ya da uygun bulunan uluslararası andlaşmaların iç hukuktaki üstünlüğünün de pekiştiğini belirtmek yerindedir. Örneğin Anayasa Konseyinin “*Gebeliğin istemli şekilde sonlandırılması*” kararından çok kısa bir süre sonra Fransız Yargıtayı, bir iç hukuk normunun uluslararası andlaşmaya uygunluğunu denetlemiştir³⁸. Ancak Fransız Danıştay, uzun yıllar boyunca uluslararası andlaşmaların kanunlar karşısındaki üstünlüğünü kabul etmekte direnmiş en sonunda, 1989 tarihli *Nicolo* kararında daha önceki içtihatlarından dönerek, bir uluslararası andlaşma normunun, kanunlar karşısındaki üstünlüğünü kabul etmiştir³⁹.

Usulüne göre yürürlüğe giren uluslararası andlaşmaların kanunlar karşısındaki üstünlüğün tanınması, bu andlaşmaların iç hukukun bir parçası olmalarından önce anayasayla çatışıp çatışmadıklarına yönelik yapılacak bir denetimin önemini artırmıştır. Nitekim bu önem Anayasa Konseyinin içtihatlarına da yansımış ve Konsey kendisine 54. madde çerçevesinde doğrudan tanınan anlaşma denetimi yetkisi dışında, diğer denetim usulleri ile de bu çerçevede yapılan başvuruları kabul edilebilir bularak, incelemektedir.

B. Anayasanın 54. Maddesi Çerçevesinde Gerçekleştirilen Denetim

Anayasanın 54. maddesi şu şekildedir:

34 Décision n° 74-54 DC du 15 janvier 1975, para. 3.

35 Anayasa Konseyine göre, 61. madde çerçevesinde verilecek kararların “mutlak” ve “nihai” bir karakteri olup, anayasaya aykırılık kararı neticesinde bu normun ısdar edilmesine yahut yürürlüğe konulmasına engel olurlar. Ancak 55. maddenin öngördüğü uluslararası andlaşmaların kanunlara üstünlüğü ilkesi “görelî” ve “şarta bağlı” bir yapıya sahiptir. Öyle ki andlaşmanın karşı taraf ya da taraflarca uygulanması gibi bir koşulla, andlaşmanın uygulanma kapsamını daraltırlar. Décision n° 74-54 DC du 15 janvier 1975, para. 4.

36 Décision n° 74-54 DC du 15 janvier 1975, para. 6-11. Anayasa Konseyinin uluslararası andlaşma-kanun çatışmasında kendini yetkili görmemesinin esas gerekçelerinden birinin, *a priori* denetimde karar verme süresinin oldukça kısa olmasından kaynaklandığı da savunulmuştur. De Lamothe 2009, s.1.

37 Drago, s. 599. Nitekim Anayasa Konseyi daha sonraki kararlarında 55. maddenin gereklerinin yerine getirilmesi hususunda kendi yetkisizliğini hatırlatarak, uluslararası andlaşmaların üstünlüğü sağlayacak olanların diğer yargı yerleri olduğunu açıkça kabul etmiştir. Décision n° 86-216 DC du 3 septembre 1986, para. 6; Décision n° 89-268 DC du 29 décembre 1989, para. 79; De Lamothe, s. 1. Anayasa Konseyi benzer şekilde ÖAS çerçevesinde kendisine yapılan bir başvuruda da benzer bir tutum benimsemiştir. Décision n° 2010-605 DC du 12 mai 2010, para. 11-12.

38 Michel Verpeaux, Ariene Vidal-Naquet, Pierre De Montavilet, ve Agnès Roblot-Troizier, **Droit constitutionnel. Les grandes décisions de la jurisprudence**, 2. Baskı, Paris: PUF, 2017, s. 405.

39 CE, Ass., 20 octobre 1989, *Nicolo*, Rec. p. 190, Aktaran Verpeaux, ve diğerleri, s. 405.

“Eğer Cumhurbaşkanı, Başbakan, meclislerden herhangi birinin başkanı ya da altmış milletvekili yahut altmış senatörün başvurusu ile Anayasa Konseyi, uluslararası bir taahhütün Anayasaya aykırı bir hüküm taşıdığına karar verirse, bu uluslararası taahhütün onaylanması ya da uygun bulunması için icazet verilmesi ancak, Anayasanın değiştirilmesi ile mümkündür.”

a. Denetime Konu Olacak “Uluslararası Taahhüt Kavramı”

Madde metninde yazan “uluslararası taahhüt” kavramını açıklığa kavuşturmak için Fransız sisteminde uluslararası anlaşmaların akdediliş usulüne değinmekte fayda bulunmaktadır.

Anayasanın 52/1. maddesine göre, Cumhurbaşkanı, “anlaşmaları” müzakere eder ve onaylar. 52/2. maddeye göre, onay işlemine tabi olmayan uluslararası “anlaşmaların” yapılmasına ilişkin müzakerelerden ise yalnızca haberdar edilir. Özetle Fransız sisteminde esas olarak iki tür anlaşma bulunduğu belirtilmelidir Birincisi “resmi usul” (*forme solennelle*) olarak adlandırılan ve Cumhurbaşkanının imzalaması ve onaylamasıyla iç hukuka dahil olan anlaşmalar ikincisi, “basit usul” (*forme simplifiée*) olarak adlandırılan ve Hükümetin imzalamasıyla, uygun bulunarak yürürlüğe giren anlaşmalar⁴⁰. Ancak uluslararası taahhüt hangi usulle yapılırsa yapılsın, belirli konuları düzenlemesi halinde, onaylanması ya da uygun bulunması için Parlatentonun bir kanunla buna icazet vermesi zorunludur. Bu çerçevede Anayasanın 53/1. maddesine göre: “Barış anlaşmaları, ticaret anlaşmaları ile uluslararası bir örgütle ilgili olan, Devlete mali yük getiren yasa hükümlerini değiştiren, kişi durumlarını ilgilendiren, toprak terki, değişimi ya da ilhakını öngören anlaşma ya da anlaşmalar ancak bir kanun vasıtası ile onaylanır ya da uygun bulunur”. Bir anlaşmanın onaylanması ya da uygun bulunması için Parlatentodan kanun çıkarılması ise Hükümetin talebi ile gerçekleşecektir⁴¹.

54. maddede yer alan ve anayasaya aykırı bulunan bir uluslararası taahhütün onaylanabilmesi ya da uygun bulunabilmesi için anayasanın değiştirilmesi gerektiğine yönelik ifadeden, bu denetimin yalnızca 53. maddede sayılan anlaşma ya da anlaşmalarla mı sınırlı olduğu anlaşılacaktır. Nitekim doktrinde 54. maddenin geniş yorumlanması ve onaylanması yahut uygun bulunması için bir kanun gerekmeyen uluslararası taahhütlerin de Anayasa Konseyinin önüne götürülmesi gerektiğini söyleyen yazarlar olduysa da⁴² Anayasa Konseyinin tutumu, aksi yönde olmuştur⁴³. Sonuç olarak 54. madde çerçevesinde anayasaya aykırı olduğu ileri sürülebilecek uluslararası taahhütler, ancak onaylanmalarından ya da uygun bulunmalarından önce Parlatentonun bir kanunla icazet vermesi gereken anlaşma yahut anlaşmalar olabilecektir.

40 M. Jean-Pierre Raffarin, “Rapport d’information fait au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées : redonner tout son sens à l’examen parlementaire des traités”, **Les Rapports du Sénat**, No. 204, Décembre 2014. <https://www.senat.fr/rap/r14-204/r14-2041.pdf>. (10 Ekim 2019). s.7-8.; Emmanuel Decaux, “Le régime du droit international en droit interne”, **Revue internationale de droit comparé**, Vol. 62, No. 2, 2010, s. 473.

41 Debbasch, Charles, Frédéric Colin, Laurence Desfonds, Karine Favro, ve Phlie Marcangelo. **Constitution Ve République: Textes, jurisprudence, pratique**. 5. Baskı. Paris: Economica, 2012, s. 437.

42 Rousseau, Bonnet ve Gahdoun, s. 144.

43 Debbasch, ve diğerleri, s. 450.

b. Anayasa Konseyine Başvurmaya Yetkili Kişiler

Maddede açıkça sayıldığı üzere, Anayasa Konseyine başvurma yetkisi yalnızca, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Parlamentonun her iki kanadından birinin başkanı, atmış milletvekili ya da altmış senatöre tanınmıştır. Belirtmek gerekir ki, 1992 yılında yapılan anayasa değişikliğine kadar 54. madde çerçevesinde Anayasa Konseyine başvurma yetkisi milletvekillerine ve senatörlere tanınmamıştı⁴⁴.

Ek olarak, 52. madde uyarınca uluslararası andlaşmaları akdetmeye ve gerektiğinde onaylamaya/uygun bulmaya yetkili olan yürütme erkine aynı zamanda bu normların anayasaya aykırılığını iddia etme yetkisi tanınmış olması iki gerekçe ile açıklanmaktadır. İlk olarak hükümetin her iki kanadının görüş ayrılığında olması ihtimalinden kaynaklı olarak, bir kanadın akdettiği andlaşmayı, diğer erk Anayasaya Konseyine götürmek isteyebilir⁴⁵. Örneğin Cumhurbaşkanı müzakerelerine bizzat dahil olmadığı; basit usulle gerçekleştirilen bir anlaşma aleyhine başvuruda bulunabilir. İkinci sebep ise daha çok taktikseldir. Yürütme erki, kamuoyunda güvenini tazelemek ve muhalefetten gelecek eleştirileri önlemek için, akdettiği uluslararası andlaşmanın anayasaya uygun olduğunu teyit ettirmek istediğinde, Anayasa Konseyine başvurabilecektir⁴⁶.

c. Denetimin Gerçekleştirilme Anı

Denetim, uluslararası andlaşmanın onaylanmasından/uygun bulunmasından önce; *a priori* olarak gerçekleştirilmektedir. Denetimin, andlaşmanın onaylanması ya da uygun bulunması için gereken kanun kabul edilene kadar gerçekleştirilmesi gereklidir⁴⁷.

d. Denetimde Referans Normlar

Uluslararası andlaşmaların anayasa uygunluk denetiminde, başvuru normları anayasa hükümleri ya da Anayasa Konseyinin “anayasallık blokuna” dahil ettiği diğer ilkelerdir. Anayasa Konseyi, uluslararası andlaşmaları anayasallık blokuna dahil etmediği için⁴⁸, bir uluslararası andlaşmanın diğer bir uluslararası andlaşma karşısında denetlenmesi, mümkün değildir⁴⁹.

44 1992 yılında gerçekleştirilen bu değişikliğe kadar parlamenterlere başvuru imkânı tanınmamış olması, Fransız yasa-merkezci geleneğinin dönüşümüne önemli bir örnek teşkil etmektedir.

45 Rousseau, Bonnet ve Gahdoun, s.146.

46 Rousseau, Bonnet ve Gahdoun, s. 143-145. Andlaşmayı akdeden yürütme erkinin aynı zamanda Anayasa Konseyine başvurusu “kıskartılmış başvuru” olarak nitelendirilmektedir. (Favoreu, s. 618.)

47 Rousseau, Bonnet ve Gahdoun, s.146. Söz konusu kanunun kabul edilmesi için belirli bir süre sınırı olmadığından, andlaşmanın akdedilmesinden yıllar sonra dahi 54. madde çerçevesinde bir başvuru yapılması mümkündür. Bu yönde bir karar için bkz. Décision n° 2006-541 DC du 28 septembre 2006.

48 Decaux, s. 478.

49 Daha fazla bilgi için bkz. Eric Olivia, Gaïa Patrick, André Roux, Richard Ghevontian, ve Ferdinand, Mélin-Soucramenien, **Les grandes décisions du Conseil Constitutionnel**, 18. Baskı, Paris: Dalloz, 2016, s. 376.

Anayasa Konseyi bu denetimde, sıklıkla başvurduğu bir doktrin oluşturmuştur. Buna göre bir uluslararası andlaşma “ulusal egemenliğin icra edilmesi için gereken koşullara” aykırı olursa, anayasaya da aykırı hale gelir⁵⁰. Bu doktrinin ilk ortaya çıktığı 1970 tarihli *Luxemburg Andlaşması* kararında, Topluluk organlarının bütçeye ilişkin yetkilerinin artırılması, üye devletler arasındaki dengeyi değiştirmede için Konsey, “ulusal egemenliğin icra edilmesi için gereken koşulların” da ihlal edilmediğine karar vererek⁵¹, doktrinin doğumuna yol açmıştır. Bu doktrinin esasında, Anayasanın 3. maddesi çerçevesinde halka ait olan ulusal egemenliğin temsilciler eliyle başka bir kişi ya da organa, özellikle yabancı otoritelere ya da uluslararası örgütlere, devrini yasaklamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, egemenliğin bizzat kendisinin devri yasaklansa bile, egemenliğin kendisi tartışma konusu etmeyen bir yetki devri yasaklanmamaktadır⁵². Bir başka ifade ile ulusal egemenliğin sahibi, halk olarak kaldığı müddetçe, bunun kullanımına ilişkin yetki devri prensip olarak anayasa aykırı olmayacaktır. Bu çerçevede Konseyin, bu doktrini oluştururken başvurduğu 1946 Anayasasının Başlangıç kısmında yer alan ve Fransa'nın mütakabiliyet ilkesine saygı duyulması ve barışın inşası ve korunması için egemenliğe getirilecek sınırlamalara rıza göstereceği yönündeki ifade, Konsey tarafından “basit sınırlamalar” şeklinde tezahür eden bir yetki devri olarak yorumlanmakta ve bu sınırlamalar anayasaya aykırılık teşkil etmemektedir⁵³. Ancak devletin savunma, para basma, yargılama ya da vatandaşlık konularına ilişkin yetkisine getirilen sınırlamalar, “ulusal egemenliğin icra edilmesi için gereken koşullara” temas ettiğinden anayasa da aykırı olacaktır⁵⁴. Yahut Fransa'nın bir andlaşmayı feshetme hakkına sahip olup olmaması da “ulusal egemenliğin icra edilmesi için gereken koşullara” aykırılık teşkil edebilir⁵⁵.

Anayasa Konseyi, egemenlik yetkisine yönelik hangi sınırlamaların anayasayı ihlal edeceğine ilişkin tüketici bir liste oluşturmamıştır. Konsey, önüne gelen andlaşmadan andlaşmaya geçecek, kümülatif bir inceleme yapmaktadır⁵⁶.

e. Denetimin Sonuçları

Anayasa Konseyi tarafından verilecek anayasaya uygunluk kararı sonucunda, uluslararası taahhüt onaylanacak ya da uygun bulunacaktır. Uygun bulma ve onaylama hususunda takdir yetkisi yürütme erkinde olduğu için⁵⁷, uluslararası andlaşmanın iç hukukta yürürlüğe girmemesi de mümkündür. Ek olarak, anayasaya uygunluk kararının bir “yorumlu red” niteliğinde verilebileceği de savunulmaktadır. Örneğin, Anayasa Konseyinin 2004 tarihli *Avrupa İçin*

50 Drago, s. 606.

51 70-39 DC du 19 juin 1970, para 9.

52 Michel Troper, “Comment la Constitution de 1958 définit la souveraineté nationale?”, **La Constitution en 20 questions: question n° 5 Cinquantième anniversaire de la Constitution (2008)**, 2008. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/la-constitution>, (29 Kasım 2017), s. 3.

53 Daha fazla bilgi için bkz. Troper, s. 4.

54 Troper, s. 4. Anayasa Konseyi

55 Örneğin bkz. Décision n° 2017-749 DC du 31 juillet 2017, para. 68-72.

56 Drago, s. 608.

57 Raffarin, s. 8.

Anayasa Kuran Andlaşma kararında⁵⁸, Andlaşma metnine dahil olan “Avrupa Temel Haklar Şartına” ilişkin Anayasa Konseyinin verdiği anayasa uygunluk kararında kullandığı tekniğin, yorumlu red olduğu iddia edilmektedir. Gerçekten de kararda Konsey, Şart’ın azınlıklara tanıdığı kimi hakların anayasal ilkelerle birlikte okunması gerekliliğine vurgu yapmış, Anayasanın 1-3. maddeleri çerçevesinde; köken, kültür, dil ya da inanç temelinde herhangi bir topluluğa toplu hakları tanınmadığını özellikle ifade etmiştir⁵⁹. Bu açıdan Mathieu, Konseyin Şart’ın hükümlerini nötralize edici bir yorum tekniği kullandığını ve Şart’ın ilgili hükümlerinin yalnızca Konseyin bu yorumu ile anayasaya uyumlu hale geleceğini iddia etmiştir⁶⁰. Hal böyle olmakla birlikte, Fransız sisteminde, uluslararası bir andlaşmanın *a posteriori* olarak denetlenmesi pratikte oldukça zor olduğundan, andlaşmanın yorumlu red tekniği ile anayasaya uygun bulunmasının bir etkisi bulunup bulunmadığı şüphelidir.

Denetimin ikinci sonucu anayasaya aykırılık kararıdır. Bu halde andlaşma onaylanmayarak, iç hukuka dahil olmayacaktır⁶¹.

Bir diğer ihtimal ise andlaşmayı anayasa ile uyumlu hale getirmektir. Buna göre andlaşmanın diğer tarafı/tarafları ile yapılacak müzakere sonucunda andlaşma metni revize edilebilir. Yahut anayasanın kendisi değiştirilir. Nitekim Avrupa Birliği (AB) entegrasyonu çerçevesinde gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, büyük ölçüde Anayasa Konseyinin AB kurucu andlaşmalarını anayasa aykırı bulması neticesinde gerçekleşmiştir.

AB entegrasyon sürecince Anayasa Konseyinin; 1992 tarihli “Maastricht”, 1997 tarihli “Amsterdam”, Andlaşmaları ile 2004 tarihli “Avrupa İçin Anayasa Kuran Andlaşma” ve 2007 tarihli “Lizbon Andlaşması”nı anayasa aykırı bulması neticesinde⁶², her bir anayasa aykırılık kararı bir anayasa değişikliği ile sonuçlanmıştır⁶³. Örneğin Konseyin, 1992 tarihli *Maastricht Andlaşmasının*, taşıdığı hükümleri “ulusal egemenliğin icra edilmesi için gereken koşullara” aykırı bulması⁶⁴ sonucunda, Anayasaya “Avrupa Birliği” başlığı altında, 88-1-88-4. maddeler eklenerek, mevcut anayasaya aykırılık giderilmeye çalışılmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Maastricht Andlaşmasını anayasa ile uyumlu hale getirmek için “Avrupa Birliği” başlığı altında eklenen genel hüküm, Anayasa Konseyi için diğer AB Kurucu andlaşmalarını kendiliğinden (*ipso*

58 Décision n° 2004-505 DC du 19 novembre 2004.

59 Décision n° 2004-505 DC du 19 novembre 2004, para. 16.

60 Bertrand Mathieu, “Le respect par l’Union européenne”, [https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-respect-par-l-union-europeenne], *Cahiers du Conseil constitutionnel*, No. 18, 2005, s. 2. Karş. Rousseau, Bonnet ve Gahdoun, s. 147.

61 Bu ihtimal Anayasa Konseyinin 1999 tarihli *Avrupa Dil Şartı* kararı örnek gösterilebilir. Anayasa Konseyinin anayasaya aykırılık kararı sonrasında, (Décision n° 99-412 DC du 15 juin 1999, para. 10.) Fransız Hükümeti metni onaylamayacağını açıkça belirtmiştir. Maxime Verrier, “L’Europe, la France et les langues régionales : une relation compliquée ?”, *Eurosorbonne*, 31 Temmuz 2017. https://eurosorbonne.eu/2017/07/31/france-langues-regionales-relation-compliquée/ (10 Ekim 2019).

62 Anayasa Konseyinin bahsi geçen andlaşmalara ilişkin kararları sırasıyla şu şekildedir. Décision n° 92-308 DC du 9 avril 1992; Décision n° 97-394 DC du 31 décembre 1997; Décision n° 2004-505 DC du 19 novembre 2004; Décision n° 2007-560 DC du 20 décembre 2007.

63 Daha detaylı bilgi için bkz. Debbasch, ve diğerleri, s. 452.

64 Décision n° 92-308 DC du 9 avril 1992, para. 14-49.

facto) anayasaya uygun hale getirmemektedir. Bir başka ifade ile akdedilen diğer AB andlaşmaları, anayasaya eklenen şapka hükümlerle bir anayasaya uygunluk karinesinden yararlanmamaktadır⁶⁵. Öte yandan, bir anayasa/andlaşma çatışmasına çözüm bulabilme amacıyla getirilen anayasa değişikliğine rağmen, anayasaya yeni eklenen hükümlerin anayasaya aykırılığı gidermemesi muhtemeldir. Bu halde Anayasa Konseyinin değişen anayasa çerçevesinde, aynı andlaşmayı ikinci kez denetlemesinde bir engel bulunmamaktadır⁶⁶.

C. Anayasa Konseyinin Genişletici Yorumu Neticesinde Andlaşma Denetimi Olanığının Artması

Uluslararası andlaşma denetiminde, Anayasanın Konseyi açıkça yetkilendirdiği yegâne hüküm olan 54. maddenin varlığına rağmen, Anayasa Konseyi yaptığı genişletici yorum neticesinde, kendisine tanınan diğer yetkiler çerçevesinde, uluslararası andlaşmalara yönelik “dolaylı” bir denetim gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede öne çıkan en önemli madde, kanunların ısdar edilmelerinden önce anayasaya aykırılık denetimini mümkün kılan 61/2. maddedir. Anayasa Konseyi bu denetimi, uluslararası andlaşmanın onaylanmasına ya da uygun bulunmasına icazet veren kanun üzerinden “esasa” yönelik bir denetim olarak gerçekleştirmektedir⁶⁷. 54. maddenin varlığına rağmen Anayasa Konseyinin bu yönde bir denetimi kabul etmesinin nedeni, 1992 yılındaki Anayasa değişikliğine kadar, Parlamenterlere 54. madde çerçevesinde Anayasa Konseyine başvuru yapma hakkının tanınmamış olmasından kaynaklandığı belirtilmelidir⁶⁸. Bu bağlamda, 61/2. madde çerçevesinde dolaylı yoldan yapılan denetime ilk örnek 1980 tarihli, *Fransa-Almanya Adli Yardım Anlaşması*” kararı olup, denetim onaya yetki veren kanun üzerinden gerçekleştirilmiştir⁶⁹.

1992 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Parlamenterlere andlaşmanın anayasaya aykırılığını doğrudan iddia etme hakkı tanınmasına rağmen, 61/2. madde “ek bir güvence”⁷⁰ olarak varlığını hala sürdürmektedir. Bir başka ifade ile Anayasa Konseyi, 54. madde ile yapılan başvuruların varlığına rağmen, 61/2. madde çerçevesinde yapılacak başvuruları da kabul etmektedir.

61/2. madde uyarınca, yapılacak başvuru onay ya da uygun bulma kanununun ısdar edilmesinden önce gerçekleştirildiği için *a priori* bir denetimdir.

Bu başlık altında öne çıkan ikinci husus ise, Anayasa Konseyinin referandum işlemlerinin usulüne uygun olarak yapılmadığına ilişkin gerçekleştirdiği denetimdir. Yukarıda da

65 Olivia, ve diğerleri 2016, s. 383.

66 Nitekim Maastricht Andlaşması, anayasa değişikliği sonrasında ikinci kez anayasaya uygunluk denetimine tutulmuştur. Décision n° 92-312 DC du 2 septembre 1992.

67 Fransız doktrininde uygun bulma kanununun denetlenebilirliğine yönelik başlıca tartışmalar için bkz. Louis Favoreu, **La Constitution et son juge**, Paris: Economica, 2014 s. 622-623.

68 Verpeaux, ve diğerleri, s. 393-394.

69 Décision n° 80-116 DC du 17 juillet 1980.

70 Terim için bkz. Decaux, s. 479.

bahsedildiği üzere, Anayasanın 11. maddesi uyarınca, “anayasaya aykırı olmaksızın” devlet kurumlarının işleyişi üzerinde etki yapabilecek bir andlaşmanın onayına icazet veren kanun tasarısının kabulü için referandum düzenlenebilmektedir. Madde hükmünde yer alan ve ancak “anayasaya aykırı olmayan” andlaşmaların referanduma sunulmasının mümkün olduğu yönündeki ifade, Anayasa Konseyi önünde oldukça ilginç bir denetimin kapılarını aralamaktadır. Şöyle ki Konsey referandum sürecinde, seçimlerin usulüne uygunluğunu gözeten bir seçim mahkemesine dönüştüğü için, bu esnada kabul edilen kararnamelere yönelik itirazlar hakkında da karar vermektedir⁷¹. İşte bu çerçevede, referandumla ilgili olarak çıkarılan kararname üzerinden, aynı uygun bulma kanunu üzerinden yapılan anayasaya aykırılık iddiasında olduğu gibi dolaylı yoldan bir anayasa aykırılık iddiası gündeme geldiğinde, Konsey “anayasaya aykırı olmaksızın” ifadesini geniş yorumlamakta ve kararname üzerinden uluslararası andlaşmayı denetleyebilmektedir⁷². Referandumda kabul edilen kararnamelere yönelik, itiraz yapma hakkının yalnızca siyasi organlara tanınmamış olması, pratikte bu denetimi tüm vatandaşlara açmaktadır. Ek olarak denetimin, andlaşmanın henüz onaylanmasından önce gerçekleşmesi nedeniyle *a priori* olarak icra edildiği belirtilmelidir.

Bu noktada, ana hatlarıyla ortaya konan Fransız anayasa yargısında, andlaşmaların onaylanmasından sonra gerçekleşen *a posteriori* denetimin mümkün olup olmadığının sorulması yerinde olur. Bu sorunun yanıtı teorik olarak olmasa da pratikte olumsuz olarak görünmektedir. Örneğin “öncelikli anayasallık sorunu kapsamında” bir uluslararası andlaşmanın anayasaya uygunluk denetimine tabi tutulabilmesi için öncelikle bu andlaşmanın anayasal bir hakkı ihlal ettiğinin ortaya konulması gereklidir. Daha da önemlisi, Anayasanın 61-1. maddesine göre ÖAS'nın konusunu ancak bir kanun oluşturabileceğinden, uluslararası andlaşmanın ÖAS çerçevesinde denetimi ancak andlaşmayı onaylayan ya da uygun bulan kanun üzerinden, dolaylı olarak gerçekleşecektir⁷³. Ancak Fransız Danıştay, önündeki bir uyuşmazlıkta, uygun bulma kanununun davaya uygulanabilir ve temel hak ve özgürlükleri ihlal edebilecek bir niteliği olmadığına karar vererek, ÖAS kapsamında yapılan itirazı Konseye iletmemiştir⁷⁴. Fransız Yargıtayı da benzer bir tutum benimsemiş olduğundan⁷⁵, bu iki Yüksek Mahkeme içtihat değişikliğine gidene kadar, ÖAS kapsamında yapılacak benzeri yöndeki itirazların Anayasa Konseyi önünde tartışılması mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak, uluslararası hukuka açık ve bu hukuk düzeninin kanunlar karşısında üstünlüğünün açıkça kabul edildiği Fransız sisteminde, Anayasa Konseyinin 54. madde çerçevesinde sahip olduğu kontrol yetkisini, diğer denetim usullerine teşmil etmesi, anayasanın üstünlüğünü gerçekleştirme çabası açısından dikkat çekicidir. Bu usulün *a priori* gerçekleştirilebilmesi ise *pacta sunt servanda* ilkesine saygı açısından bir avantaj teşkil etmektedir.

71 Jean-Baptiste Roche, “Le contrôle juridictionnel du referendum en France (2eme partie)”, *Revue juridique de l'Ouest*, Vol. 2, 2012, s.189.

72 Commentaire de la décision du 24 mars 2005, Les Cahiers du Conseil constitutionnel Cahier n° 18.

73 Xavier Magnon, *QPC – La question prioritaire de constitutionnalité*. 2. Baskı. LexisNexis, 2013, s. 91.

74 CE 14 Mai 2010, No. 312305, Lebon 65.

75 Cour de cassation, Chambre criminelle, 17 mai 2011, 10-82938.

SONUÇ

1958 tarihli Fransız Anayasasının 54. maddesi uyarınca gerçekleştirilen denetim, bu andlaşmaların Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmalarından ya da uygun bulunmalarından önce *a priori* gerçekleştirilmektedir. 54. madde çerçevesinde Anayasa Konseyine başvurabilecekler; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Parlamentonun her iki kanadının başkanından biri ya da parlamenterlerdir. Bir andlaşmanın anayasaya aykırı bulunması halinde bu iki metnin, andlaşma ve anayasanın, birbiri ile uyumlaştırılması gerekir. Buna göre anayasa değiştirilir ve andlaşmanın iç hukuka sorunsuzca dahil olması mümkün olur. Yahut bir anayasa değişikliğinin gündeme gelmemesi durumunda, akdedilen andlaşma, hiçbir zaman iç hukukta yürürlüğe girmeden, mevcut haliyle beklemede kalır. Bu ihtimalde, andlaşmanın karşı taraflarıyla bir müzakereye varılarak, andlaşma metninin anayasa hükümleri ile uyumlu hale getirilmesi her zaman mümkündür.

Fransız Anayasa Konseyi, 54. maddenin varlığına rağmen, 1958 Anayasasının kendisine verdiği yetkileri geniş yorumlayarak, bu denetimi diğer anayasa maddeleri vasıtaıyla da gerçekleştirmektedir. Örneğin, kanunların ısdar edilmelerinden önce *a priori* denetimine olanak sağlayan 61/2. madde bu açıdan önemlidir. Konseyin bu hükme başvurmasının nedeni, 1992 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliğine kadar, parlamenterlere 54. madde çerçevesinde Anayasa Konseyine başvurma imkânı tanınmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Konsey, 1992 değişikliğinden sonra bile, 61/2. madde vasıtasıyla önüne gelen uluslararası andlaşmalara yönelik anayasaya aykırılık iddialarını kabul edilebilir bulmaktadır. 61/2. madde çerçevesinde gerçekleştirilen denetimin, andlaşmanın onaylanmasına ya da uygun bulunmasına icazet veren kanun üzerinden “dolaylı” olarak gerçekleştirildiği belirtilmelidir.

Ek olarak Anayasa Konseyi, Anayasanın 11. maddesi uyarınca, belirli andlaşmaların onaylanabilmesi için düzenlenen referandum çerçevesinde kendisine verilen seçim gözetimi yetkileri vasıtasıyla da uluslararası andlaşmalara yönelik ilginç bir denetimin kapılarını aralamıştır. Anayasanın 11. maddesi uyarınca, yalnızca anayasaya uygun olan uluslararası andlaşmalar referanduma sunulabileceği için Konsey, referandum döneminde çıkarılan kararname vasıtasıyla, referanduma sunulan andlaşmaların anayasa uygunluğunu denetleme görevini kendinde görmektedir.

Fransız Anayasasında, uluslararası andlaşmaların *a posteriori* denetlenmelerini engelleyen bir hüküm olmamakla birlikte, şu anki yargı pratiğinden bunun henüz mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Anayasa Konseyinin, anayasanın üstünlüğünü gerçekleştirebilme amacıyla, kendisine verilen yetkilerle ve içtihat yoluyla oluşturduğu ek denetim pratiği takdire değerdir. Halbuki Türk Anayasa Mahkemesi, usulüne göre yürürlüğe girmiş uluslararası andlaşmaların anayasaya uygunluğunun gündeme geldiği üç temel kararda da⁷⁶, Anayasanın 90/5. maddesini

76 Bu kararlar sırasıyla: AYM. E. 1996/55, K. 1997/33, K.T. 27.02.1997; AYM. E. 2010/92, K. 2012/86, K.T. 31.05.2012; AYM E. 2011/47, K. 2012/87, K.T. 31.05.2012,

katı yorumlamıştır. Anayasa Mahkemesi bu kararlarda, yürürlüğe girmiş uluslararası andlaşmalar için konulmuş bu yasağın, devletin uluslararası sorumluluğunu engellediğini göz önüne almakla⁷⁷ birlikte yürürlüğe girmemiş andlaşmalar için gerçekleştirilebilecek *a priori* mümkün olup olmadığı yönünde bir tartışmaya da yeşil ışık yakmamıştır. Sonuç olarak anayasa hukukumuzda katı bir şekilde uygulanan bu yasağın, içtihat yoluyla yumuşatılması mümkün gözükmediğinden, uluslararası andlaşmaların denetimine açıkça izin veren bir anayasa değişikliğinin yapılması tartışmaya değer bir konudur. Bu açıdan Fransız Anayasasının 54. maddesi ve Anayasa Konseyinin, *pacta sunt servanda* ilkesi ile anayasanın üstünlüğü arasında kurduğu bu etkili yargı pratiği, ileride gerçekleşmesi muhtemel bir anayasa değişikliği için önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ana Britannica. **Genel Kültür Ansiklopedisi: Cilt III**, Ana Yayıncılık, 2004.
- Anayurt, Ömer. **1958 Fransız Anayasasında Kanun Anlayışı: Kanunun Genelliğinden Sınırlı – Tahsisli Kanuna Geçiş**. Ankara: Seçkin, 2019.
- Apaydın, Deniz Tekin. “Monizm-Düalizm İkileminde Türk Hukuk Sistemi: Uluslararası Hukuka Bakış Üzerine Doktrinel Uyuşmazlığın Nedenleri ve AB Hukuku Işığında Bir Değerlendirme” **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 1, 2018, ss. 529-560.
- Bal, Ali. “Uluslararası Andlaşmaların Anayasa Mahkemesi Tarafından Denetlenmesi”, **Legal Hukuk Dergisi**, Cilt. 1, Özel Sayı: Rona Aybay’a Armağan, Aralık 2014, ss.459-509.
- Bastien, Francois. “Le Conseil constitutionnel et la Cinquième République. Réflexions sur l’émergence et les effets du contrôle de constitutionnalité en France”. **Revue française de science politique**, No. 3-4,1997, ss. 337-404.
- Can, Hacı. “Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı”. **Yasama Dergisi**, Sayı. 12, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2009, ss. 5-65.
- Çelik, Edip. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Türk Hukukundaki Yeri ve Uygulaması”. **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Cilt. 1. Sayı. 15, 1988, ss. 47 – 56.
- De Lamothe, Olivier Dutheillet. “Contrôle de conventionnalité et contrôle de constitutionnalité en France”. **Visite au Tribunal Constitutionnel espagnol Madrid: 2-4 avril 2009**. Madrid, 2009. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-membres/controle-de-conventionnalite-et-controle-de-constitutionnalite-en-france>, (10 Ekim 2019)
- Debbasch, Charles, Frédéric Colin, Laurence Desfonds, Karine Favro, ve Phlie Marcangelo. **Constitution Ve République: Textes, jurisprudence, pratique**. 5. Baskı. Paris: Economica, 2012.
- Decaux, Emmanuel. “Le régime du droit international en droit interne”. **Revue internationale de droit comparé** 62, No. 2, 2010, ss. 467-505.
- Delcamp, Alain. “Le Conseil constitutionnel et le Parlement”. **Revue française de droit constitutionnel**, Vol.1, No. 57, 2004, ss. 37-83.
- Disant, Mathieu. “Les effets dans le temps des décisions QPC”. **Les Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel**, Vol. 40, No. 3, 2013, ss. 63-82.
- Drago, Guillaume. **Contentieux constitutionnel français**. 4. Baskı. Paris: PUF, 2016.
- Favoreu, Louis. **La Constitution et son juge**. Paris: Economica, 2014.

77 AYM. E. 1996/55, K. 1997/33, K.T. 27.02.1997 ve AYM. E. 2010/92, K. 2012/86, K.T. 31.05.2012; AYM.

- Favoreu, Louis, ve Philip Loïc. "Introduction", Louis Favoreu (ed.). **Le Conseil Constitutionnel** içinde. Paris, PUF, 2005, ss.3-8.
- Hamon, Francis, ve Michel Troper. **Droit Constitutionnel**. 38. Baskı. LGDJ, 2017.
- Gülgeç, Yahya Berkol **Normlar Hiyerarşisi: Türk Alman ve İngiliz Hukuk Sistemlerinde Kural İşlemlerin ve Mahkeme Kararlarının Hiyerarşik Gücü**. 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha, 2016.
- Ülgen, Özen. "Fransız Anayasa Yargısında Yeni Dönem: Öncelikli Anayasallık Sorunu". **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 11, Sayı 1, Ocak 2014, ss. 591-619.
- Jan, Pascal. "Le conseil constitutionnel". **Pouvoirs**, No. 99,1999, ss. 71-86.
- Kaboğlu, İbrahim Özden. **Anayasa Yargısı – Avrupa Modeli ve Türkiye**. Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4.Baskı. İstanbul: İmge, 2007.
- Le Bot, Olivier. "Contrôles de constitutionnalité a priori et a posteriori en Europe". **Les Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel**, Vol. 40, No. 3, 2013, ss.117-135.
- Magnon, Xavier. **QPC – La question prioritaire de constitutionnalité**. 2. Baskı. LexisNexis, 2013.
- Mathieu, Bertrand. "Le Conseil constitutionnel "législateur positif" ou la question des interventions du juge constitutionnel français dans l'exercice de la fonction législative". **Revue internationale de droit comparé**, Vol. 62, No. 2, 2010, ss. 507-531.
- Mathieu, Bertrand. "Le respect par l'Union européenne", [https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-respect-par-l-union-europeenne], *Cahiers du Conseil constitutionnel*, No. 18, 2005.
- Mélin-Soucramanien , Ferdinand. "Le Conseil constitutionnel, juge électoral". **Pouvoirs**. Vol. 2, No. 105, 2003, ss. 117-131.
- Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı. Cilt. 6, 87. Birleşim, 17.05.1961. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c006/mbk_00006087.pdf (15 Ekim 2019).
- Olivia, Eric, Gaïa Patrick, André Roux, Richard Ghevontian, ve Ferdinand, Mélin-Soucramanien. **Les grandes décisions du Conseil Constitutionnel**. 18. Baskı.Paris: Dalloz, 2016.
- Pazarcı, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk**. 17. Baskı.Ankara: Turhan, 2018.
- Raffarin, M. Jean-Pierre. "Rapport d'information fait au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées : redonner tout son sens à l'examen parlementaire des traités". Les Rapports du Sénat, No. 204, Décembre 2014. <https://www.senat.fr/rap/r14-204/r14-2041.pdf>. (10 Ekim 2019).
- Roche, Jean-Baptiste. "Le contrôle juridictionnel du referendum en France (2eme partie)". **Revue juridique de l'Ouest**, Vol. 2, 2012, ss. 183-227.
- Rousseau, Dominique , Julien Bonnet, ve Pierre-yves Gahdoun. **Droit du contentieux constitutionnel**. 11. Paris: LGDJ, 2016.
- Sur, Melda. **Uluslararası Hukukun Esasları**. 10. Baskı, İstanbul: Beta, 2016.
- Şirin, Tolga. **Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı**. 2. Baskı. İstanbul: On İki Levha, 2019.
- Temsilciler Meclisi. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu". **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, 34. Birleşim, 09.03.1961. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c002/tm__00002034.pdf, (15 Ekim 2019).
- Teziç, Erdoğan. **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**. Gözden Geçirilmiş ve İlaveli 19. Baskı. İstanbul: Beta, 2015.
- Toluner, Sevin. **Milletlerarası Hukuk ve İç Hukuk Arasındaki İlişkiler**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973.

Troper, Michel. “Comment la Constitution de 1958 définit la souveraineté nationale?”. **La Constitution en 20 questions: question n° 5 Cinquantième anniversaire de la Constitution (2008)**. 2008. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/la-constitution> (29 Kasım 2017).

Verrier Maxime. “L’Europe, la France et les langues régionales: une relation compliquée ?”, *Eurosorbonne*. 31 Temmuz 2017. <https://eurosorbonne.eu/2017/07/31/france-langues-regionales-relation-compliquee/> (10 Ekim 2019).

Verpeaux, Michel, Ariene Vidal-Naquet, Pierre De Montavilet, ve Agnès Roblot-Troizier. **Droit constitutionnel. Les grandes décisions de la jurisprudence**. 2. Baskı. Paris: PUF, 2017.

Verpeux, Michel. “Contrôle de constitutionnalité des actes administratifs: actes”, [<https://www-dalloz-fr-s-biblium.u-paris2.fr>], *Répertoire de contentieux administratif*, Janvier 2011. (26 Kasım 2019).

<https://www.conseil-constitutionnel.fr>

<https://www.editions-dalloz.fr/recueil-lebon-recueil-des-decisions-du-conseil-d-etat.html>

<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr>

<https://www.legifrance.gouv.fr>